

Mračna jesen na ajdovški planoti

4. del

Ivo Žajdela

Leta 2001 je Janko Maček v *Zavezi* natanko opisal, kako so partizani leta 1942 najprej s svojim nasiljem povzročili ustanovitev obrambne vaške straže na Ajdovcu, potem pa so jo uničevali in kraj »osvojajali«.

18. julija 2010 so v Ajdovcu postavili spomenik s spominskimi ploščami, na katerih je napisanih 138 imen žrtev vojne in komunistične revolucije.

na Frati ostalo nedotaknjeno in normalno nadaljevalo svoje delo. 8. oktobra je bila Frata bombardirana, vendar je del gozdarske kočice še ostal uporaben za bivanje. Bogdan Osolnik, ki v knjigi *Z ljubeznijo skozi surovi čas* opisuje tiste dni, pravi, da so Italijani šele proti koncu oktobra prišli do kočice in jo požgali. Tedaj so se partizani za nekaj časa umaknili.

Ljudje na Brezovi Rebri in v Ajdovcu, le nekaj kilometrov oddaljeni od Frate, so tiste dni živeli v stalnem strahu, kdaj bodo prihrumeli Italijani, pobrali še tiste moške, ki so jih pri prejšnjih hajkahl pustili doma, in morda naredili še kaj hujšega. Mnogi moške in fantje pa so se bali tudi partizanov, čeprav tega na zunaj niso kazali. Župana Vidriha je menda sorodnik že precej pred smrtjo svaril, da je v nevarnosti, naj se umakne od doma, toda mož je odgovoril, da ne bo bežal, saj se niti malo ne čuti krivega. Gotovo ga je od umika od doma odvracala tudi skrb za ženo in enoletno hčerko.

V nedeljskem jutru 16. oktobra 1942 se je na Brezovi Rebri pojavila skupina partizanov. Obkolili so županovo hišo. Ko jih je župan zagledal pri glavnih vratih, se je v trenutku odločil in planil skozi mala vrata, da bi se umaknil, toda že pri vratih ga je zadela krogla dobro merjenega strela. Nekaj metrov je še tekel naprej, nato pa umirajoč padel na tla. Za njim sta tekla njegov morilec in oče Vidrih. Partizan je prvi prišel do njega, in ko je videl, da umira, se je umaknil. Tudi drugi napadalci so izginili iz vasi. So-

Čeprav globodolska dolina, ki leži tik pod Brezovo Rebrijo, spada pod Mirno Peč, pogledimo še en dogodek, ki jo je prizadel in ni bil nikoli do konca pojasnjen. 23. avgusta 1942, na dan pred godom sv. Jerneja, je po dolini od hiše do hiše hodil vaški zaščitnik in opozarjal, da bodo naslednji dan prišli Italijani, a da ni se ljudem treba skrivati, tudi moške in fantje naj mirno počakajo doma. Globodolčani so verjeli, da je sporočilo iz Mirne Peči dobronamerno, in so se temu primerno obnašali. Italijani so naslednji dan res prišli, toda pobrali so vse moške in fante od osemnajstega do petdesetega leta. Skozi gozdove so jih vodili na Dobravo pri Dobrniču, od tam pa s tovornjaki v Novo mesto. Večino so potem odpeljali na Rab. Tedaj in pozneje se je govorilo, da so Italijani v Mirni Peči pred pohodom dobili obvestilo, da so v Globodolu sami partizani. (Glej Anton Pust, *Da bi se jih spominjali*)

Italijanska ofenziva Tudi ajdovško planoto je na dan sv. Jerneja zajela italijanska ofenziva. Pri Gnidovčevih v Gornjem Ajdovcu so si ta dan še posebno dobro zapomnili, ker so Italijani odpeljali brata Jerneja, ki je prav ta dan imel god. Italijani so potem s prijjetimi možmi in fanti odšli iz Ajdovca šele naslednji dan. Kopica otrok in nekaj odraslih vaščanov je na koncu vasi opazovala žalostni prizor. Ko se je kolona – spredaj in zadaj vojaki, vmes njihove žrtve – že premaknila, da bi odšla iz vasi, je po cesti od Sadinje vasi pridrdral koleselj, na katerem so sedeli trije znani sodelavci OF. Peljali so se mimo kolone in nihče jih ni ustavil. Okrog štirideset ajdovških mož in fantov so potem odpeljali na Rab in štirinajst jih je tam umrlo zaradi boleznih in lakote. Jernej Gnidovec je imel srečo, da je preživel in se po kaptulaciji Italije vrnil domov.

Pomudimo se še za trenutek pri Rabu in drugih italijanskih

taboriščih, kjer so trpeli in umirali slovenski moške, fantje, žene in celo otroci. Povojni kronisti in zgodovinarji so vso krivdo za to trpljenje naprtli protikomunistični strani, pri tem pa prezrli, da so okupatorji preganjali ljudi tudi tam, kjer niti prej – tako je bilo v Ajdovcu – niti kasneje ni bilo nobene vaške straže. Odpor proti okupatorju je bil tvegan predvsem zaradi nevarnosti okupatorjevih represalij nad prebivalstvom. Zakaj se partizani na to skoraj nikjer niso ozirali? Največ ljudi po Dolenjskem in Notranjskem so Italijani postrelili ali jih odpeljali v internacijo poleti 1942, ko še ni bilo nobenih vaških straž. Vasi, kjer je bila posadka vaške straže, so bile zavarovane tudi pred italijanskimi represalijami.

Umor župana Vidriha Ko so Italijani 24. avgusta 1942 po Globodolu in Ajdovški planoti pobirali moške za internacijo, je taborišče

sedje, ki so slišali strel in krike, so hitro prišli iz hiš in pretreseni obstali ob mrliču. Potem so ga odnesli v domačo hišo in položili na mrtvaški oder. Pokopali so ga na farnem pokopališču pri cerkvi sv. Nikolaja na Selih.

Reakcija na nasilje Med ljudmi na Brezovi Rebri in po drugih vaseh je zavladovalo veliko vznemirjenje. Možje in fantje z Brezove Rebri niso počakali niti pogreba, ampak so že na dan uboja odšli v Žužemberk in se ponudili za vstop v vaško stražo. Miha Rojc, referent za zveze pri glavnem partizanskem poveljstvu, ki se je tedaj najbrž mudil nekeje v bližini, je 5. novembra 1942 v poročilu Borisu Kidriču zapisal: »Zelo neugodno je odjeknila smrt županovega sina iz Ajdovca, ki je padel prav tiste dni.

Partizani so sumili, da sodeluje z belo gardo, in so prišli, da ga zaslišijo. Ko so prišli do hiše, je fant, ki je imel slabo vest, skušal pobegniti in se na poziv »stoj« ni ustavil, nakar je počila partizanska puška.« (*Zbornik dokumentov in podatkov* VI/4, str. 232). Seveda se je referent zmotil, ko je pisal o županovem sinu, kajti umorjeni Štefan Vidrih je bil župan občine Ajdovec, hkrati pa sin Jožeta Vidriha z Brezove Rebri. Očitno so tisti, ki so 16. oktobra prišli župana »obiskat« na njegov dom, imeli navodilo, da mu dokažejo »sodelovanje z belo gardo« in ga temu primerno kaznujejo. Vidrihov сосед, ki je tiste dni po naključju zašel v gozd nedaleč od vasi in tam naletel na sveže skopano, plitvo jamo, je takoj razumel, komu je bila namenjena. Pravijo, da tiste jame nihče ni zasul, zato je na tistem kraju še danes kotanja, ki nemo priča o vnaprej določeni obsodbi, ki je bila namenjena Štefanu Vidrihu.

Seznam iz »fišeklij« Franček Saje, ki v *Belogardizmu* omenja Štefana Vidriha kot sodelavca Slovenske legije, za svojo trditev ne navaja nobenega dokaza. (*Belogardizem*, 1951, str. 609). Vidrihovo ime je omenjeno tudi v kratkem poročilu, ki so ga sredi novembra 1942 o žrtvah komunističnega nasilja prinesle Vesti, ilegalni bilten vaških straž. Že v začetku po-

ročila je opomba, da so podatki nepopolni. Med žrtvami je navedenih 14 duhovnikov in le za šest od njih je posebej omenjeno, da so bili člani Slovenske legije. Navedeni so le trije župani: Tekavec od Sv. Vida nad Cerknico, Brulc iz Šmihela pri Novem mestu in Vidrih iz Ajdovca – s pripombo, da so vsi bili člani Slovenske legije. (AINZ, 110 A/II – 244223).

Dober dokaz, da je bil župan Vidrih vnaprej »obsojen« na smrt, bi bil seznam, ki so ga okrog leta 1955 našli Hočevarjevi iz Dolnjega Ajdovca. Ko so v gozdu grabili listje, so v neki skalni razpoki našli »fišeklje« – malo usnjeno torbico, kjer je bil poleg nabojev za puško tudi precej velik list popisane papirja. Oče je hitro ugotovil, da je to seznam tistih, ki so jih partizani v Ajdovcu in okolici »obsodili« na smrt. Pod številko 1 je bil zapisan Štefan Vidrih. Ker so se bali, da bodo zaradi te nehotene najdbe imeli težave, so najdeni papir uničili in se zavili v molk.

Komunistična revolucija Zakaj taka razprava o tem, ali je nekdo bil član Slovenske legije in Slovenske zaveze? Ali je res že samo zato bil sodelavec okupatorja in izdajalec slovenskega naroda? Ali je »Odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev« z 20. septembrom 1941, ko je bil objavljen v *Slovenskem poročevalcu*, res postal obvezujoč za vse Slovence? Kdo je poleti 1942 v Ajdovcu imel pravico odločati, župan Vidrih, ki so ga občani nekaj let prej izvolili na demokratičnih volitvah in je, zavedajoč se svojih pravic in dolžnosti, ob začetku

okupacije vstopil v Slovensko legijo, ali pa oni s Frate, ki so bili člani komunistične partije, ki je v času Vidrihove izvolitve delovala ilegalno in je okupacijo izkoristila za edino mogoči vzpon na oblast? Zato je tudi skušala v kali zatreti vsako organizacijo med Slovenci razen svoje in tistih, ki so se ji bile pripravljene popolnoma podrediti. Kako strogo so se komunisti držali tega načela, lepo kažeta dva primera, ki sta vsaj posredno povezana tudi z dogodki v Ajdovcu.

Prvi primer. Že nekaj desetletij pred izidom knjige Ivana Korošca *Slovenska nacionalna ilegala* so v begunstvu zavzeto razpravljali o pozitivnih in negativnih straneh slovenskega protikomunističnega odpora. Pri tem je bila izrečena tudi trditev, da je žužemberški kaplan Jenko 25. maja 1942 preprečil, da bi se trideset fantov iz Žužemberka in okolice pridružilo nacionalnemu odredu. V njegovo obrambo je potem v decembrski številki *Vestnika*, 1962, ki je enkrat mesečno izhajal v Buenos Airesu, nekdanji ajdovski župnik Gregor Mali objavil odprto pismo, v katerem je zapisal: »Dobro se spominjam, da me je spomladi 1942, ko je bilo mnogo fantov v Žužemberku in okolici v nevarnosti pred partizani, prišel kaplan Janez Jenko obiskat in mi povedal, da je bilo mesto, določeno za zbirališče teh fantov, takoj izdano komunistom. Zato je popolnoma jasno, da potem ni mogel in smel fantom priporočati, da bi šli na to zbirališče. Ali je bilo to njegovo rvanje morda 'sabotiranje'.« Zanimivo je, da je gospod Mali to pismo podpisal z Gregor Mali, župnik v Ajdovcu pri Žužemberku od septembra 1935 do decembra 1942.

Tone Gnidovec Drugi primer. V Krevsovem mlinu ob Temenici blizu Biške vasi pri Mirni Peči je v začetku okupacije delal in gospodaril Tone Gnidovec iz Gornjega Ajdovca. Bil je letnik 1919 in še ni bil poročen. France Gnidovec, ki je leta 1938 v Ajdovcu

imel novo mašo, je bil Tonetov brat. Mnogi fantje iz okolice so Toneta spoznali, ko so mu pripeljali mlet žito, zato je okrog sebe kmalu imel lepo družino. Zlasti ob zimskih večerih so se fantje radi zbrali v mlinu, se zabavali in tudi kaj pametnega predebatali. Skoraj vsi so bili člani Zveze fantovskih odsekov. Zaradi okupacije teh srečanj niso opustili, ampak so jih še bolj gojili, saj delo v predvojnih društvih v tem času ni bilo mogoče. Morda je k njim res kdaj prišel tudi mirnopeški kaplan Šinkar ali pa so si nasprotniki to enostavno izmislili. Zanje je namreč Krevsov mlin naenkrat postal središče belogardistične zarote. (Sajetov *Belogardizem*, 1951, str. 340). Že pozimi 1941/42 so se partizani oglasili v mlinu. Verjetno je bilo po omenjenem sestanku zaupnikov Slovenske legije na Vrhpeči pri Sv. Ani. Iskali so neko propagandno gradivo, pa ga niso našli. Mlinarja so zaslišali, mu zagrozili in odšli. Tone Gnidovec je še naprej delal po svoje, vendar je postal previden in kdo od fantov se je le od časa do časa še oglasil pri njem. V drugi polovici maja je mlinar že imel pripravljen nahrbtnik, da bi se določenega dne s še nekaterimi fanti iz Mirne Peči pridružil odredu nacionalne ilegale. Nekega dne proti koncu maja, menda je bilo ravno pred binško prazniki, je sredi dopoldneva zagledal, da se mlinu bližajo partizani. Skozi okno na drugi strani mlina je skočil v vodo in zlezal na drugo stran Temenice. Ko so ga zapazili, so streljali za njim, toda uspelo mu je pobegniti. Nekaj dni zatem se je z drugimi Mirnopečani pridružil Stamenkovičevi skupini.

V Ajdovcu so vsaj nekateri za te dogodke spomladi 1942 gotovo zvedeli, toda kljub temu so bili vse bolj prepuščeni samim sebi. Niso bili vsi tako prosti kot mlinar Tone. Posamezniki bi se morda še izvlekli, toda kaj bi bilo potem z njihovimi družinami, z domovi. O kakšnem ustanavljanju vaških straž tedaj na Dolenjskem še ni bilo govora. Ni jim preostalo drugega kot ostati doma in čakati. To čakanje pa je bilo za marsikoga usodno. **D**

Nadaljevanje prihodnjic

Ajdovski župan Štefan Vidrih z družino leta 1941